

JAROSŁAW WOŁKONOWSKI

Uniwersytet w Białymstoku, Filia w Wilnie

KOMUNISTYCZNA PARTIA LITWY W LATACH PRZEŁOMU 1988–1990

WSTĘP

Rządząca w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej po II wojnie światowej Komunistyczna Partia Litwy (KPL) była częścią składową Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR), całkowicie jej podporządkowaną. Założona została na początku października 1918 r. przez działaczy litewskiej sekcji Centralnego Biura Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) i probolszewicko nastawionych działaczy Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy. Po wystąpieniu przeciwko niepodległości Litwy rząd zdelegalizował ją za antypaństwowość i w okresie międzywojennym działała nielegalnie. W czerwcu 1940 r. została zalegalizowana i wzięła aktywny udział w inkorporacji Litwy do Związku Sowieckiego. W latach 1940–1991 jako składowa część KPZR brała udział w procesie sowietyzacji Litwy: deportacjach, nacjonalizacji majątku, kolektywizacji, bolszewizacji kultury i tłumieniu oporu antysowieckiego. Po osłabieniu reżymu, które nastąpiło po śmierci Józefa Stalina, zaczęła bardziej bronić gospodarczych i kulturowych interesów Litwy, troszczyć się o litewskie kadry partyjne i litewski język. W okresie 1970–1980 przyjęła taktykę lawirowania i utrzymała się u władzy, tworząc nomenklaturowe nowe pokolenie Litwinów. Należy odnotować duży udział w jej szeregach inteligencji, która popierała reformy polityczno-gospodarcze lat osiemdziesiątych XX w. Nie przeszkadzało to jej części ślepo wykonywać polecenia Kremla. Do 1988 r. wszelkie decyzje podejmowane przez KPL – personalne (np. wybory władz partii) bądź merytoryczne – uzgadniano z władzami KPZR. Notoryczną kontrolę w partii sprawował II sekretarz KPL, który był wysłannikiem z Moskwy¹. KPL, jako jedyna siła polityczna na Litwie, miała pełnię władzy i tylko KPZR monitorowała jej działalność.

¹ *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-komunistu-partija-15771>, dostęp: 29 V 2019 r.; A. Brazauskas, *Apsisprendimas 1988–1991*, Vilnius 2004, s. 48–50.

STRUKTURA KPL W OKRESIE 1975–1990

W latach 1975–1990 znacznie wzrosła liczba członków KPL – od 140,2 tys. w roku 1975 do 209,5 tys. w roku 1989, po czym nastąpił spadek do 199,9 tys. w roku 1990 (tabela 1). Analizując skład narodowościowy (tabela 2), należy stwierdzić, że większość w KPL stanowili Litwini – od 68,5 proc. w roku 1975 do 70,7 proc. w roku 1989. Na przestrzeni lat 1975–1990 widać także wyraźną tendencję wzrostową udziału Litwinów i malejący udział Rosjan w KPL – od 19,1 proc. do 17,1 proc. pomimo rosnącej liczby jej członków z 26 760 do 35 844². Polacy w badanym okresie stanowili trzecią siłę narodową z rosnącym udziałem – od 3,9 proc. (5485) w roku 1975 do 4,5 proc. (8909) w roku 1990. Kolejną grupą byli Białorusini – stanowili 3,2 proc. składu partii, licząc od 4425 członków w roku 1975 do 6441 w 1990 r. Nieco mniejszy udział mieli Ukraińcy – 2,8 proc. w roku 1975 (3929) do 2,7 proc. w roku 1990 (5409). Udział Żydów w KPL spadł z 1,6 proc. (2257) w roku 1975 do 0,9 proc. (1773) w roku 1990. Pozostałe mniejszości (np. tatarska i inne) cieszyły się niewielką reprezentacją w KPL. Faktycznie skład narodowościowy KPL odzwierciedlał skład narodowościowy Litwy – spis ludności w 1989 r. wykazał, że Litwini stanowili około 80 proc. społeczeństwa, Rosjanie – 8,9 proc., Polacy – 7,3 proc., Ukraińcy – 1,2 proc., Białorusini – 1,7 proc., Żydzi – 0,3 proc., Tatarzy – 0,1 proc.; inni – 0,5 proc.³

Tabela 1. Liczba członków i kandydatów KPL oraz jej skład narodowościowy według stanu z 1 stycznia w latach 1975–1990

Rok	Ogółem	Litwini	Rosjanie	Ukraińcy	Białorusini	Żydzi	Polacy	Tatarzy	Inni
1975	140 219	96 023	26 760	3929	4425	2257	5485	292	1048
1980	165 755	115 068	30 350	4419	5273	2139	6928	343	1235
1985	192 191	134 987	33 786	5116	6141	1996	8206	476	1483
1986	197 274	138 903	34 422	5214	6298	1978	8472	438	1549
1987	202 413	142 782	35 045	5364	6463	1932	8764	454	1609
1988	207 254	146 399	35 646	5520	6610	1917	9023	470	1669
1989	209 510	148 067	35 844	5677	6669	1890	9167	478	1718
1990	199 917	140 533	34 726	5409	6441	1773	8909	463	1663

Źródło: *Lietuvos Komunistų Partija skaičiai 1918–1975*, Vilnius 1976, s. 123; LYA, F. 1771, Ap. 257, B. 231, s. 1–2; LYA, F. 1771, Ap. 265, B. 194, s. 1–2; LYA, F. 1771, Ap. 266, B. 281, s. 1–2; LYA, F. 1771, Ap. 269, B. 214, s. 1–2; LYA, F. 1771, Ap. 270, B. 190, s. 1–2; LYA, F. 1771, Ap. 271, B. 196, s. 1–2; LYA, F. 1771, Ap. 272, B. 168, s. 1–2.

² Proces ten zaczął się od 1958 r., gdy udział Litwinów stanowił w KPL ponad 50 proc. Więcej na ten temat zob. A. Srebrakowski, *Komunistyczna Partia Litwy – swoi czy obcy?* [w:] *Nie tylko Litwa. Geneza i przebieg upadku ZSRR po 1991 roku*, t. 1, red. A. Srebrakowski, G. Strauchold, Łomianki 2017, s. 222.

³ *Lietuvos Statistikos Metraštis 1997*, Vilnius 1997, s. 32.

Tabela 2. Udział procentowy największych grup narodowościowych w KPL według stanu z 1 stycznia w latach 1975–1990

Rok	Litwini	Rosjanie	Ukraińcy	Białorusini	Żydzi	Polacy	Tatarzy	Inni
1975	68,5	19,1	2,8	3,2	1,6	3,9	0,2	0,7
1980	69,4	18,3	2,7	3,2	1,3	4,2	0,2	0,7
1985	70,2	17,6	2,7	3,2	1,0	4,3	0,2	0,8
1986	70,4	17,4	2,6	3,2	1,0	4,3	0,2	0,8
1987	70,5	17,3	2,7	3,2	1,0	4,3	0,2	0,8
1988	70,6	17,2	2,7	3,2	0,9	4,4	0,2	0,8
1989	70,7	17,1	2,7	3,2	0,9	4,4	0,2	0,8
1990	70,3	17,4	2,7	3,2	0,9	4,5	0,2	0,8

Źródło: obliczenia własne autora.

Przekrój grup społecznych KPL (tabela 3) wskazuje, że największy udział w partii miała inteligencja – od 45,1 proc. (63 302) w roku 1975 do 46 proc. (92 012) w roku 1990. Liczba robotników wzrosła z 48 050 (34,3 proc.) w roku 1975 do 79 235 (38,2 proc.) w roku 1988, by następnie zmniejszyć się do 73 803 (36,9 proc.) w roku 1990. Udział chłopów z kolei spadł z 20,6 proc. (28 867) w roku 1975 do 17,1 proc. (34 102) w roku 1990. W badanym okresie widać też dwukrotny wzrost liczby członków KPL z wyższym wykształceniem – od 30 218 (21,6 proc.) w roku 1975 do 68 219 (34,1 proc.) w roku 1990.

Tabela 3. Skład członków i kandydatów KPL według grup społecznych – stan z 1 stycznia w latach 1975–1990

Rok	Ogółem	Robotnicy	Chłopi	Inteligencja i inni	Z wyższym wykształceniem	Robotnicy (proc.)	Chłopi (proc.)	Inteligencja i inni (proc.)	Z wyższym wykształceniem (proc.)
1975	140 219	48 050	28 867	63 302	30 218	34,3	20,6	45,1	21,6
1980	165 755	59 702	32 108	73 945	42 612	36,0	19,4	44,6	25,7
1985	192 191	72 225	34 811	85 155	57 497	37,6	18,1	44,3	29,9
1986	197 274	74 776	35 174	87 324	60 673	37,9	17,8	44,3	30,8
1987	202 413	77 134	35 637	89 642	63 998	38,1	17,6	44,3	31,6
1988	207 254	79 235	36 117	91 902	67 192	38,2	17,4	44,3	32,4

Rok	Ogółem	Robotnicy	Chłopi	Inteligencja i inni	Z wyższym wykształceniem	Robotnicy (proc.)	Chłopi (proc.)	Inteligencja i inni (proc.)	Z wyższym wykształceniem (proc.)
1989	209 510	79 184	36 224	94 102	69 811	37,8	17,3	44,9	33,3
1990	199 917	73 803	34 102	92 012	68 219	36,9	17,1	46,0	34,1

Źródło: *Lietuvos Komunistų Partija skaičiai 1918–1975*, Vilnius 1976, s. 101, 117; LYA, F. 1771, Ap. 257, B. 231, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 265, B. 194, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 266, B. 281, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 269, B. 214, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 270, B. 190, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 271, B. 196, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 272, B. 168, s. 1.

Analiza wieku członków KPL (tabela 4) wskazuje na wyraźny proces „starzenia się” – udział grup tzw. młodych (<20; 21–30) i średnich grup wiekowych (31–40 i 41–50) uległ znacznemu zmniejszeniu się, przy jednoczesnym wzroście (praktycznie podwojeniu) udziału dwóch ostatnich starszych grup wiekowych – 51–60 z 11,1 proc. do 22,3 proc. oraz grupy powyżej 60 lat – z 5,7 proc. do 14,1 proc.

KPL W OKRESIE PIERESTROJKI

Pierestrojka⁴, która zaczęła się wraz z dojściem do władzy Michaiła Gorbaczowa w roku 1985, przyniosła duże zmiany w funkcjonowaniu KPZR i KPL, m.in. dzięki zapowiadanemu „rozluźnieniu” dotychczasowego gorsetu narodowego: zwiększeniu uprawnień dla republik radzieckich⁵, demokratyzacji, nowej polityce gospodarczej i zniesieniu cenzury. Litwini, stanowiący większość w KPL, ujrzeni wówczas możliwość otrzymania większej samodzielności i niezależności.

W latach 1987–1988, na skutek zmian związanych z pierestrojką, w Wilnie zaczęły powstawać niezależne od władz organizacje społeczne. I tak, latem 1988 r. utworzono Sąjūdis, który od samego początku postulował samodzielność gospodarczą⁶, a następnie odzyskanie niepodległości Litwy⁷. Ruch ten zyskał ogromne poparcie społeczeństwa Litwy, prowadząc do sytuacji mającej znamiona dwuwładzy pod koniec lat osiemdziesiątych⁸.

⁴ Według Gorbaczowa termin „pierestrojka” oznaczał „pokojową rewolucję, która miała na celu osiągnięcie przez kraj w ramach socjalistycznego wyboru nowej jakości”. Przewidywał on głębokie reformy włączające nowy podział władzy i własności, odrzucenie autarkii, demokratyzację społeczeństwa – pierestrojka miała być alternatywą wobec neoliberalnego globalizmu i syntezą pozytywnych cech kapitalizmu i socjalizmu. Podstawowe hasła pierestrojki to sprawiedliwość, demokracja, jawność (M. Gorbaczow, *Poniat’ pieriestrojku... Poczemu eto wažno siejczas*, Moskwa 2006, s. 31, 49, 64, 97, 101, 102).

⁵ E. Czapiewski, *Związek Radziecki wobec aspiracji niepodległościowych narodu litewskiego w końcu XX w. Odniesienia historyczne i konsekwencje* [w:] *Nie tylko Litwa...*, s. 195–196.

⁶ A. Brazauskas, *Apsisprendimas...*, s. 48–50.

⁷ W 35-osobowej inicjatywnej grupie Sąjūdisu 17 członków należało do KPL (*Visuotinė Lietuvių Enciklopedija...*).

⁸ A. Brazauskas, *Lietuviskos skyrybos*, Vilnius 1992, s. 39.

Tabela 4. Skład członków i kandydatów KPL według grup wiekowych – stan z 1 stycznia w latach 1975–1990

Rok	Ogółem	<20	21–30	31–40	41–50	51–60	>60	<20 proc.	21–30 proc.	31–40 proc.	41–50 proc.	51–60 proc.	>60 proc.
1975	140 219	272	24 092	50 490	41 834	15 503	8 028	0,20 proc.	17,2 proc.	36,0 proc.	29,8	11,1 proc.	5,7 proc.
1980	165 755	346	28 988	47 698	50 301	27 366	11 056	0,21 proc.	17,5 proc.	28,8 proc.	30,3 proc.	16,5 proc.	6,7 proc.
1985	192 191	333	31 766	50 844	52 239	39 819	17 190	0,17 proc.	16,5 proc.	26,5 proc.	27,2 proc.	20,7 proc.	8,9 proc.
1986	197 274	290	32 361	52 866	51 649	41 095	19 013	0,15 proc.	16,4 proc.	26,8 proc.	26,2 proc.	20,8 proc.	9,6 proc.
1987	202 413	296	32 825	54 354	50 975	42 904	21 059	0,15 proc.	16,2 proc.	26,9 proc.	25,2 proc.	21,2 proc.	10,4 proc.
1988	207 254	242	32 491	56 197	50 273	44 661	23 390	0,12 proc.	15,7 proc.	27,1 proc.	24,3 proc.	21,5 proc.	11,3 proc.
1989	209 510	151	30 331	57 224	49 699	45 764	26 341	0,07 proc.	14,5 proc.	27,3 proc.	23,7 proc.	21,8 proc.	12,6 proc.
1990	199 917	30	23 651	55 475	47 942	44 665	28 154	0,02 proc.	11,8 proc.	27,7 proc.	24,0 proc.	22,3 proc.	14,1 proc.

Źródło: *Lietuvos Komunistų Partija skaičiai 1918–1975*, Vilnius 1976, s. 129; LYA, F. 1771, Ap. 257, B. 231, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 266, B. 281, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 269, B. 214, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 270, B. 190, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 271, B. 196, s. 1; LYA, F. 1771, Ap. 272, B. 168, s. 1.

Wiosną i latem 1988 r. w Wilnie organizowano wielotysięczne wiece, nieformalne zebrania i spotkania, podczas których ludzie coraz odważniej głosili swoje niezależne opinie, poglądy i oczekiwania. Dziewiątego lipca 1988 r. w parku Zakret (lit. Vingis) w Wilnie zwołano wiec, na którym przemawiali działacze Sąjūdisu, jak również przedstawiciele KPL. Jeden z nich, Algirdas Brazauskas⁹, w swym wystąpieniu mówił, że społeczeństwo Litwy „powinno odzyskać swe narodowe symbole, flagę, hymn, uchwalić język litewski jako państwowy, utwierdzić ekonomiczną autonomię”¹⁰. Wyróżniał się on dużą charyzmą; swe przemówienia wygłaszał bez kartki, mówiąc, jak to określał, „emocjonalnie, krótko i prosto”¹¹. Podczas jego przemowy z dachu estrady opuszczona została ogromnych rozmiarów trójkolorowa flaga narodowa, co wywołało ogromne poruszenie wśród uczestników wiecu transmitowanego przez telewizję państwową. Według niektórych danych w wiecu uczestniczyło około 100 tys. mieszkańców Litwy. Niektórzy z nich przyszli z narodowymi flagami, które w tym okresie były jeszcze zakazane¹². Służby bezpieczeństwa miały problem, gdyż wiec odbywał się z udziałem delegatów, którzy wrócili z XIX partyjnej konferencji z Moskwy, która nie podjęła decyzji wobec nowych trendów na Litwie (i w innych republikach sowieckich). Mimo to litewscy delegaci mieli status uczestników tej wszechzwiązkowej konferencji, co pozwoliło organizatorom wiecu otrzymać stosowne pozwolenia. Wiec odbył się pokojowo bez żadnych incydentów, co jeszcze bardziej zaktywizowało działaczy Sąjūdisu. Dużą rolę w tym okresie na Litwie odegrało ujawnienie tajnego protokołu Ribbentrop–Mołotow z 23 sierpnia 1939 r. o podziale Europy Środkowej i Wschodniej, w tym o włączeniu Litwy do sfery wpływów Związku Sowieckiego. Stało się ono powodem kolejnego stutysięcznego wiecu w Zakrecie 23 sierpnia 1988 r.; w jego trakcie wśród przemawiających działaczy Sąjūdisu pojawili się również niektórzy przedstawiciele KPL (np. Brazauskas). Podczas następnego wiecu, tym razem na placu Katedralnym w Wilnie, 28 września 1988 r. (rocznica II paktu Ribbentrop–Mołotow z 1939 r.), który nielegalnie został zorganizowany przez

⁹ Algirdas Brazauskas (1932–2010) – w latach 1993–1998 pierwszy prezydent Republiki Litewskiej po II wojnie światowej, doktor nauk ekonomicznych. Po ukończeniu studiów na Politechnice Kowieńskiej pracował jako inżynier w hydroelektrowni w Kownie, w latach 1966–1977 zastępca przewodniczącego państwowej komisji planowania, w latach 1977–1988 sekretarz Centralnego Komitetu (CK) KPL, w latach 1988–1990 zaś I sekretarz CK KPL, od 1967 do 11 III 1990 r. deputowany Rady Najwyższej Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Od 1988 r. brał udział w ruchu odrodzenia narodowego na Litwie, poparł program Sąjūdisu ogłoszony na zjeździe założycielskim w październiku 1988 r. Podjął działania mające na celu zneutralizowanie wpływów Moskwy, przyczynił się do pokojowego zdobycia niepodległości. W grudniu 1989 r. doprowadził do wyjścia LKP z KPZR, jej usamodzielnienia się, a następnie przekształcenia w Demokratyczną Partię Pracy Litwy (lit. Lietuvos Demokratinė Darbo Partija – LDDP), której został przewodniczącym. W listopadzie 1992 r. LDDP wygrała wybory parlamentarne na Litwie, Brazauskas zaś został marszałkiem Sejmu Litwy. W 1993 r. wygrał wybory prezydenckie. W 1994 r. wręczył sekretarzowi generalnemu NATO prośbę o przyjęcie Litwy do tej organizacji. Jako prezydent Litwy zainicjował poprawę stosunków z Polską i z innymi sąsiadującymi państwami. Od kwietnia 2001 do czerwca 2004 r. był premierem rządu; w tym okresie Litwa wstąpiła do NATO i Unii Europejskiej (*Visuotinė Lietuvių Enciklopedija...*).

¹⁰ A. Brazauskas, *Apsisprendimas...*, s. 54.

¹¹ *Idem*, *Lietuviškos skyrbybos...*, s. 12.

¹² V. Savukynas, *Liepos 9-osios mitingas: Vingio parke – stebuklui prilygstantis reginys*, <https://www.lrt.lt/projektai/sajudis/naujienos/2/216484/liepos-9-osios-mitingas-vingio-parke-stebuklui-prilygstantis-reginys>, dostęp: 12 I 2019 r.

Litewską Ligę Wolności, doszło do napaści funkcjonariuszy milicji na uczestników zgromadzenia¹³.

Brak udziału w wiecach I sekretarza (Ringaudas Songaila) i kierownictwa KPL stał się przyczyną niezadowolenia wewnątrz partii. Na plenum KC KPL 21 października 1988 r. I sekretarz KC KPL Songaila podał się do dymisji (oficjalnie podano, że przeszedł na emeryturę), jego miejsce zajął wybrany jednomyślnie Brazauskas¹⁴. Zmiana nastąpiła również na stanowisku II sekretarza KPL przysłanego z Moskwy – Nikołaja Mitkina zastąpił Władimiras Bieriozovas (nie pochodził on już z Moskwy, był Rosjaninem z Litwy)¹⁵.

Z kolei w dniach 22–23 października 1988 r. odbył się założycielski zjazd Sąjūdisu¹⁶ z udziałem Brazauskasa. Podczas niego rozpoczęto dyskusję o niepodległości Litwy. Brazauskas, po naradzie z delegacją KC KPL, akcentując odrodzenie narodowe na Litwie, ogłosił rekonsekrację katedry wileńskiej dla wierzących, co spotkało się z dużym poparciem uczestników wydarzenia¹⁷. W kolejnych miesiącach odbywały się spotkania kierownictwa KPL z przedstawicielami Sąjūdisu. Mimo rozmów Brazauskas jako I sekretarz KC KPL nie zaproponował do KC KPL kandydata Sąjūdisu ani innego polityka mającego wyraźne nastawienie proniepodległościowe¹⁸. W okresie wzmożonej organizacji wieców i demonstracji na Litwę masowo przyjeżdżały specjalne komisje z KC KPZR, które kontrolowały i monitorowały działalność KPL, dlatego władze partii były bardzo ostrożne.

¹³ P. Girdenis, *1988 m. rugsėjo 28 d. mitingas: kaip milicija protestuotojus vaišino bananais*, <https://www.1rytas.lt/kultura/istorija/2018/09/28/news/1988-m-rugsejo-28-d-mitingas-kaip-milicija-protestuotojus-vaisino-bananais-7719920/>, dostęp: 12 I 2019 r.; V. Venckūnas, „*Bananų balius*”: ilga trumpo mitingo istorija, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-09-28-valius-venckunas-bananu-balius-ilga-trumpo-mitingo-istorija/88587>, dostęp: 12 I 2019 r.

¹⁴ A. Brazauskas, *Lietuviskos skyrybos...*, s. 21; *idem*, *Apsisprendimas...*, s. 45.

¹⁵ *Idem*, *Apsisprendimas...*, s. 79, 133.

¹⁶ Sąjūdis – oficjalnie litewski ruch społeczno-polityczny na rzecz przebudowy (pierestrojki), faktycznie litewski ruch społeczno-polityczny mający na celu odbudowę niepodległego państwa litewskiego powołany 3 VI 1988 r. w Akademii Nauk w Wilnie podczas zebrania założycielskiego zainicjowanego przez 35-osobową grupę inicjatywną (na rzecz wsparcia idei pierestrojki), z której 17 osób należało do KPL. Latem 1988 r. ruch zorganizował kilka stutysięcznych mityngów, dzięki czemu otrzymał ogromne wsparcie społeczne dla głoszonych idei. 16 II 1989 r. podjął działania nawołujące do odbudowy niepodległego państwa litewskiego. 23 VIII 1989 r., w 50. rocznicę zawarcia paktu Ribbentrop–Mołotow, wspólnie z politycznymi siłami proniepodległościowymi Łotwy i Estonii zorganizował tzw. akcję protestacyjną „Droga Bałtycka”, podczas której mieszkańcy krajów nadbałtyckich utworzyli łańcuch rąk ludzkich od Wilna do Tallina. W lutym 1990 r. Sąjūdis wygrał wybory do Rady Najwyższej – Sejmu Ustawodawczego (przewodniczący Vytautas Landsbergis), który 11 III 1990 r. przyjął akt niepodległości Republiki Litewskiej i rozpoczął transformację polityczno-gospodarczą. Na skutek trudnych reform gospodarczych i radykalnych decyzji społecznych Sąjūdis przegrał wybory parlamentarne jesienią 1992 r. (na rzecz LDDP) i wybory prezydenckie. W maju 1993 r. jego najbardziej aktywni działacze utworzyli partię polityczną Związek Ojczyzny, sam Sąjūdis zaś przekształcił się w ruch społeczny (*Visuotinė Lietuvių Enciklopedija...*).

¹⁷ A. Brazauskas, *Lietuviskos skyrybos...*, s. 24–27.

¹⁸ B. Genzelis, *Atsiskyrimo nuo TSKP mįslės*, <https://www.delfi.lt/archive/atsiskyrimo-nuo-tskp-misles.d?id=5688821>, dostęp: 12 I 2019 r.

BURZLIWY ROK 1989

Na początku 1989 r. sytuacja kierownictwa KPL była skomplikowana. Przedstawiciele Sąjūdisu coraz częściej nawoływali do niepodległości Litwy, którą w ich pojęciu miała ogłosić Rada Najwyższa. Szesnastego lutego 1989 r. na sesji Sąjūdisu w Kownie przyjęto jednoznaczną decyzję o uznaniu niepodległej Litwy¹⁹. Kierownictwo KPL w zasadzie popierało ideę niepodległości, ale uważało, że do tego celu należy się przygotować i podążać małymi krokami. W jego opinii pośpiech mógł przynieść szkody dla Litwy na skutek nieprzewidywalnej reakcji Moskwy, gdyż Związek Sowiecki był jeszcze monolitem, a KPZR – potęgą. Dlatego też KPL działała w kierunku minimalizacji ryzyka i osłabiania napięcia na linii Wilno–Moskwa: „na drodze do niepodległości trzeba wykorzystać wszystkie możliwości, aby mieszkańcy Litwy nie zaznali niebezpieczeństw i skutków tych niebezpieczeństw. W żadnym przypadku nie wolno ignorować dzisiejszego położenia ekonomicznego i powiązań ekonomicznych”²⁰.

Dziesiątego marca 1989 r. na Uniwersytecie Wileńskim (wtedy jeszcze imienia Vincasa Mickevičiausa-Kapsukas, jednego z założycieli Komunistycznej Partii Litwy) odbyła się konferencja teoretyczna pod tytułem „Komunistyczna Partia Litwy przeszłość, współczesność, przyszłość”, na której zostało przedstawione nowe spojrzenie na przeszłość i współczesność KPL. Rozważania na temat przeszłości skupiły się na tym, czy KPL od powstania w 1918 r. była w pełni suwerenną partią, czy sterowaną (została utworzona) przez KPZR i całkowicie jej podporządkowaną. Z jednej strony uważano, że KPL nie wzięła żadnego udziału w odbudowie niepodległości Litwy wiosną 1918 r., jej przywódcy zaś (Vincas Mickevičius-Kapsukas, Zigmantas Antanas Aleksa-Angarietis i inni) nie reprezentowali interesów narodu litewskiego. Wynikało z tego, że KPL nie jest i nie była suwerenną partią, od samego początku podlegała KPZR, dlatego też należy od podstaw utworzyć nową Komunistyczną Partię Litwy²¹. Z drugiej strony stwierdzono, że powstała na początku października 1918 r. KPL była reprezentowana jako oddzielna partia na założycielskim pierwszym kongresie Międzynarodówki Komunistycznej w Moskwie 2 marca 1919 r., a to świadczy o jej wstąpieniu do światowego ruchu komunistycznego na zasadzie suwerenności²². Na konferencji omówiono również tajny protokół Ribbentrop–Mołotow z 23 sierpnia 1939 r. oraz jego skutki dla Litwy²³.

¹⁹ *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija...*

²⁰ A. Brazauskas, *Apsisprendimas...*, s. 205.

²¹ S. Uosis, *LKP atkūrimo būtinumas* [w:] *Lietuvos Komunistų Partija, Praetis, Nūdiena, Ateitis*, Vilnius 1989, s. 33–47.

²² B. Vaitkevičius, *Dvi esminės pastabos LKP susikūrimo klausimo* [w:] *Lietuvos Komunistų Partija Praeitis, Nūdiena, Ateitis...*, s. 52–53.

²³ V. Kancevičius, *LKP Statutas 1940* [w:] *Lietuvos Komunistų Partija Praetis, Nūdiena, Ateitis...*, s. 4–14. Tajny protokół Ribbentrop–Mołotow określił strefy wpływów Rosji sowieckiej i III Rzeszy niemieckiej. Na podstawie tych dokumentów Litwa początkowo trafiała do strefy wpływów niemieckich, a we wrześniu 1939 r. – do strefy wpływów sowieckich. Protokół podważał prawomocność przystąpienia Litwy do Związku Sowieckiego (decyzje zapadły między III Rzeszą i Rosją sowiecką) – faktycznie oznaczał aneksję Litwy w czerwcu 1940 r. przez Związek Sowiecki, a to otwierało prawną drogę do odłączenia się od niego i odbudowy niepodległego państwa.

Temat konferencji był ważny, jednak sama debata miała akademicki i asekuracyjny charakter²⁴.

W maju 1989 r. odbył się w Moskwie I Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR. Spośród 42 deputowanych z Litwy w 36 okręgach wygrali przedstawiciele Sąjūdisu. Na zjeździe doszło do dużych napięć – litewska delegacja demonstracyjnie opuściła obrady, Gorbaczow zaś wielokrotnie zwracał się do Brazauskasa (zasiadał w prezydium zjazdu) z prośbą o przekonanie litewskich deputowanych do powrotu. Zjazd potępił tajny protokół paktu Ribbentrop–Mołotow, a litewscy deputowani otrzymali pewne poparcie ze strony demokratycznych sił z innych republik sowieckich²⁵.

Latem 1989 r. nowo wybrane władze KPL opracowały nową koncepcję suwerennej partii (w tym celu została powołana grupa inicjatywna²⁶). Uważano, że gdy tylko nastąpi możliwość utworzenia suwerennej republiki, należy zgłosić powołanie suwerennej KPL, ale na bazie już istniejącej, przez przyjęcie starych członków do nowej partii. W tym celu na posiedzeniu plenum KC KPL w dniu 24 czerwca 1989 r. postanowiono zwołać XX Zjazd KPL (na 20 grudnia 1989 r.)²⁷. W opinii Brazauskasa decyzje te były nie do przyjęcia dla Moskwy. Szesnastego listopada 1989 r. odbyło się plenum Biura Politycznego KC KPZR w tej kwestii. Zaproszono na nie przedstawicieli KPL. Przytłaczająca większość uczestników potępiła w ostrych słowach decyzje KPL. Mimo ogromnego nacisku ze strony Biura Politycznego (liczącego 11 członków) stanowisko KPL otrzymało nieoczekiwane zrozumienie i faktyczne poparcie ze strony Eduarda Szewardnadze i Aleksandra Jakowlewa, Gorbaczow zaś lawirował, akcentując pierestrojkę i zmiany, jakie ona niesie. Podstawowy argument strony litewskiej brzmiał: „naród ma prawo samookreślenia się, a władza polityczna i administracyjna powinna z tym się zgodzić”²⁸. Na skutek powstałej sytuacji na plenum Biura Politycznego KC KPZR faktycznie została otwarta droga do XX Zjazdu KPL.

Dwunastego grudnia 1989 r. rozpoczął się II Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR. Na początku podjęto próbę zmiany lub odwołania artykułu 6 konstytucji ZSRR o wiodącej roli KPZR, jednak na skutek sprzeciwu 1138 deputowanych (w głosowaniu imiennym) ten punkt nie trafił pod obrady. Sam fakt dyskusji o nim świadczył o zmianie nastrojów w ZSRR. W tym miejscu należy odnotować, że kilka dni wcześniej, 7 grudnia 1989 r. Rada Najwyższa Litwy anulowała artykuł 6 w konstytucji Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, który mówił o wiodącej roli partii komunistycznej²⁹.

²⁴ *Lietuvos Komunistų Partija Praetis, Nūdienu, Ateitis...*

²⁵ „Litwa bez suwerenności – Litwa bez przyszłości” – pod takim hasłem KPL uczestniczyła w wyborach deputowanych na I Zjazd Deputowanych Ludowych KPZR (A. Brazauskas, *Apsisprendimas...*, s. 100–105). Delegacja litewska wyszła z sali obrad zjazdu, gdy Kreml próbował powołać komisję nadzoru konstytucyjnego – miała ona za zadanie sprawdzenie ustaw republikańskich i ich zgodności z konstytucją ZSRR. Zob. więcej: <http://www.lietsajudis.lt/index.php/istorija>, dostęp: 28 V 2019 r.

²⁶ B. Genzelis, *Atsiskyrimo nuo TSKP mįslės...*

²⁷ A. Brazauskas, *Apsisprendimas...*, s. 146.

²⁸ *Ibidem*, s. 150–151.

²⁹ *Ibidem*, s. 109, 164.

ODWAŻNE DECYZJE I ROZŁAM NA XX ZJEŹDZIE KPL

Nadzwyczajny XX Zjazd KPL odbył się w dniach 19–22 grudnia 1989 r. w Wilnie. Wzięło w nim udział 1036 delegatów spośród 1038 wybranych, 720 delegatów opowiedziało się za transmisją obrad zjazdu przez państwową telewizję. Już na początku wystąpienia sprawozdawczego Brazauskas powiedział, że Zjazd ma za zadanie nie tylko złożyć sprawozdanie, lecz także „politycznie uprawomocnić samodzielność Komunistycznej Partii Litwy”³⁰. Dalej stwierdził, że celem KPL jest demokratyzacja i niepodległość Litwy oraz samodzielność partii³¹. Mówiąc o bogatej i złożonej historii Litwy, potępił tajny protokół paktu Ribbentrop–Mołotow zawarty między Związkiem Sowieckim i III Rzeszą, przedtem jednak odnotował, że Związek Sowiecki był jedynym dużym państwem w okresie międzywojennym, które uznało Wilno i okręg wileński za nieodłączną część Litwy³² (pomijając naturalnie zapis 1 punktu tego protokołu o uznaniu praw Litwy do Wilna i regionu przez III Rzeszę i Związek Sowiecki). Odnosząc się do okresu stalinizmu, Brazauskas stwierdził, że KPL winna jest zaangażowaniu się w totalitarne działania wobec własnego narodu jako część zbrodniczego systemu; obecna KPL potępia udział litewskich komunistów w terrorze i deportacjach mieszkańców Litwy³³. Omawiając okres postalinowski, odnotował nadzieje ludzi na naprawę, którą jednak szybko zastąpiła apatia, gdyż system administracyjny został zachowany i nie pozwolił na naprawę sytuacji. Taką nadzieję – jak powiedział – dała pierestrojka, której sens zawarty był w demokratyzacji i hasła „Plany narodu – planami partii”. Nie wszyscy w KPL zaakceptowali i przyjęli zmiany – niektórzy komuniści na znak protestu złożyli swe partyjne legitymacje – w latach 1988–1989 około 5 tys. komunistów wystąpiło z KPL³⁴. Na zakończenie Brazauskas stwierdził, że KPL opowiada się za wolnorynkową gospodarką opartą na zasadach społecznej sprawiedliwości oraz popiera decentralizację i demonopolizację gospodarki, ponadto widzi realną możliwość i potrzebę powołania politycznego frontu jedności³⁵.

Po Brazauskasie wystąpiło kilkanastu mówców. Rektor Uniwersytetu Wileńskiego Jonas Kubilius stwierdził, że „jeżeli nie chcemy być zmieceni z areny politycznej, to musimy stwierdzić, że nie było żadnej KPL, lecz litewski oddział KPZR. [...]. Jak może deklarować dążenia do niepodległego państwa partia, która sama nie jest niezależna”³⁶. Ogromna większość biorących udział w dyskusji poparła tezy i wnioski wystąpienia Brazauskasa, chociaż było kilka wystąpień, które opowiedziały się za pozostaniem KPL w odnowionej KPZR (partii zreformowanej zgodnie z zasadami pierestrojki), np. Leonas Jankelevicius, Vladislovas Švedas³⁷ i inni.

³⁰ Lietuvos Ypatingasis Archyvas (Archiwum Specjalne Litwy, dalej: LYA), F. 1771, Ap. 272, B. 1, s. 10.

³¹ *Ibidem*, s. 13.

³² *Ibidem*, s. 19.

³³ *Ibidem*, s. 21–24.

³⁴ *Ibidem*, s. 27.

³⁵ *Ibidem*, s. 36–37, 42.

³⁶ *Ibidem*, s. 45–46.

³⁷ *Ibidem*, s. 65–66, 83–85, 111–114.

Drugiego dnia zjazdu delegaci zdecydowali o imiennym głosowaniu w kwestii suwerenności KPL. Wyniki tego głosowania były następujące: ogółem głosowały 1033 osoby, z tego za suwerenną KPL – 855 delegatów (82,8 proc.), za KPL w odnowionej KPZR – 160 delegatów (15,5 proc.), wstrzymało się – 12 delegatów, 6 głosów uznano za nieważne³⁸. Na tej podstawie zjazd przyjął podobną liczbą głosów uchwałę o „Statusie KPL”, a następnie Juozas Jarmalavičius odczytał odezwę delegatów, którzy opowiedzieli się za pozostaniem KPL w odnowionej KPZR i sprzeciwili powyższej uchwale, oraz ogłosił, że stronnicy pozostania KPL w łonie KPZR organizują spotkanie zaraz po obradach zjazdu. Następnego dnia grupa działaczy KPL opowiadających się za pozostaniem w łonie KPZR poinformowała, że 135 delegatów zjazdu nie uznaje uchwały o suwerenności KPL i „zdecydowała [się] powołać konferencję partyjną oraz utworzyła biuro organizacyjne, które będzie działać do zakończenia konferencji. O dalszej pracy konferencji i przyjętych decyzjach będą poinformowani komuniści republiki i wszyscy ludzie. Delegaci zdecydowali, że będą uczestniczyć w XX Zjeździe, ale nie wezmą udziału w głosowaniach”³⁹.

Decyzje delegatów zjazdu wywołały zaniepokojenie Gorbaczowa, czego wyrazem była rozmowa telefoniczna z Brazauskasem w sprawie zjazdu. Niebawem delegaci przyjęli stosowną odezwę do Biura Politycznego KC KPZR i do Gorbaczowa (oraz do plenum KC). Stwierdzili w niej, że decyzje podjęte podczas zjazdu są zgodne z duchem pierestrojki. Kilka godzin później Gorbaczow zapowiedział, że samodzielność KPL oznacza jej wyjście z KPZR i w tej sprawie zwołuje niezwłocznie plenum KC KPZR⁴⁰.

Podczas trzeciego dnia obrad zjazdu odbyły się wybory do władz KPL – 816 głosami za wobec 6 przeciw na I sekretarza KC KPL został wybrany Brazauskas. W swoim wystąpieniu podziękował za poparcie i podjęcie słusznych uchwał w kwestii suwerenności KPL⁴¹.

W ostatnim dniu obrad, 23 grudnia, zjazd przyjął kilka ważnych oświadczeń – jednym z nich było oświadczenie *O błędach i przestępstwach w przeszłości popełnionych przez komunistów Litwy*, w którym stanowczo potępiono ludobójstwo dokonane na mieszkańcach Litwy przy udziale litewskich komunistów w okresie stalinizmu oraz błędy i wypaczenia w ponad 70-letniej historii tej partii⁴².

W rezolucji zjazdu na temat statusu KPL stwierdzono, że suwerenna KPL powstanie na bazie obecnej KPL, do 31 marca 1990 r. zaś członkowie KPL, którzy nie zgadzają się z przyjętymi dokumentami XX Zjazdu, mogą wystąpić z partii⁴³. Na zakończenie Brazauskas podsumował obrady, akcentując przełomowy charakter podjętych decyzji, wyraził żal i zaniepokojenie podziałem i rozłamem w partii, jaki powstał na skutek różnicy poglądów, oraz poinformował, że 24 grudnia delegacja KPL uda się na obrady plenum KC KPZR w kwestii XX Zjazdu KPL⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*, s. 141, 247.

³⁹ *Ibidem*, s. 143–144, 148, 234–235.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 184, 193–194, 211.

⁴¹ *Ibidem*, s. 211–214, 249.

⁴² *Ibidem*, s. 227–228.

⁴³ *Ibidem*, s. 232–233.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 240–245.

Plenum KC KPZR odbyło się w dniach 25–26 grudnia 1989 r. Po dwudniowych bardzo ostrych obradach i dyskusji z udziałem delegacji KPL odłamu suwerennego (5-osobowej z Brazauskasem na czele) i delegacji KPL opowiadającego się za pozostaniem w łonie KPZR (4-osobowej z Mykolasem Burokevičiusem na czele) każda ze stron praktycznie została przy swoich racjach. Projekt uchwały plenum był bardzo kategoryczny: anulowanie wszystkich uchwał XX Zjazdu KPL, uznanie go za nieprawomocny, jak również uznanie za nieprawomocne wyborów delegatów i ich uchwał. Ostatecznie kształt uchwał plenum został złagodzony (m.in. na skutek stanowiska Szewardnadze) – nakazywały wyjazd delegacji KC KPZR na Litwę w celu spotkania się z komunistami republiki, partyjnymi organizacjami i kolektywami robotniczymi. Plenum uznało również za celowy wyjazd Gorbaczowa na Litwę⁴⁵.

PRZEŁOMOWE DECYZJE 1990 R.

Delegacja KC KPZR z Gorbaczowem na czele przybyła na Litwę 10 stycznia 1990 r. i odbyła kilkadziesiąt spotkań. Najważniejszym punktem tej wizyty było spotkanie w dniu 13 stycznia 1990 r. delegacji KC KPZR z aktywnym partyjnym KPL zarówno odłamu suwerennego, jak i pozostającego w łonie KPZR. Zachowany protokół pozwala dosyć precyzyjnie określić intencje i deklaracje stron oraz tezy zgłoszone przez Gorbaczowa. Większość przedstawicieli strony litewskiej zdecydowanie poparła decyzje XX Zjazdu KPL, tłumacząc je oczekiwaniami zwykłych ludzi oraz reformami, jakie przyniosła pierestrojka. Wystąpienia przedstawicieli samodzielnej KPL cechował pokojowy, szukający kompromisów, ale stanowczy w kwestiach głównych ton. Bardziej radykalne były wystąpienia przedstawicieli KPL opowiadającego się za pozostaniem w łonie KPZR, np. Mykolasa Burokevičiusa, sekretarza tymczasowego KC KPL. Stwierdził on, że rozdrobnienie KPZR na republiki osłabi Związek Sowiecki i postawi go w stan zagrożenia. Powiedział także, że wszystkie kwestie zgłoszone na XX Zjeździe (w tej liczbie i narodowościowe) można ująć w nowej doktrynie zreformowanej KPZR. Przechodząc do sprawy niepodległości Litwy, uznał, że jej droga jest błędna; powinna zacieśniać współpracę z sowieckimi republikami⁴⁶.

Jak wynika z protokołu, Gorbaczow w dyskusji uznał fakt wystąpienia KPL z KPZR⁴⁷. W wystąpieniu kończącym spotkanie powiedział, że wyraża zgodę na wielkie zmiany, jakie niesie pierestrojka (zmiany gospodarcze, polityczne, społeczne, duchowe), ale zastrzeżenia budzą same reformy. Sugerował: „Nie jestem tutaj, aby narzucać swoje zdanie, ale aby słuchać. [...] Możecie się nie zgadzać, ale mówię jesz-

⁴⁵ A. Brazauskas, *Lietuviskos skirybos...*, s. 72–88; *idem*, *Apsisprendimas...*, s. 165–180.

⁴⁶ LYA, F. 17633, Ap. 1, B. 2, s. 48–52. W 1995 r. Gorbaczow w swojej książce napisał, że oceniając napiętą sytuację w sowieckich republikach bałtyckich, widział możliwość przyznania im specjalnego statusu zezwalającego na zawarcie – wynegocjowanych na obopólnie dogodnych warunkach – układów federacyjnych z odbudowanym Związkiem Sowieckim. Była to kolejna próba utrzymania sowieckich republik bałtyckich w składzie Związku Sowieckiego. Zob. M. Gorbachev, *Zhizn' i reformy*, Kniga 1, Moskva 1995, s. 510–525.

⁴⁷ LYA, F. 17633, Ap. 1, B. 2, s. 46.

cze raz: my wszystko rozwiążemy, wszystko potrafimy – razem, wspólnie, prowadząc ciągły dialog, otwarty i bezpośredni. Pierestrojka daje ku temu nieograniczone możliwości. [...] KPZR jest wierna leninowskiej zasadzie samookreślenia się. Nawet do wyjścia. [...] Zasadnicza różnica: my mówimy – należy przekształcić, odnowić federację, pokazać cały jej potencjał, a wy dogadaliście się do tego, że trzeba wyjść z federacji. Tutaj zaczynają się rozbieżności. Nie myślę, że to jest najlepsza droga”. Kontynuując ten wątek stwierdził, że to KPL powinna troszczyć się o los narodu litewskiego, a nie KPZR czy Gorbaczow – nie jest większym Litwinem niż tutaj zebrani. „W związku z powyższym należy przyspieszyć opracowanie mechanizmu i ustawy wyjścia republiki z ZSRR. Taki mechanizm powinien być. Jeżeli jest takie prawo, potrzebny i mechanizm realizacji. Obiecuję jego opracowanie, chociaż sam zostaję na twardej pozycji: federacja nam potrzebna, ona to drugi oddech socjalizmu. [...] Potrzebna jest również zmiana spojrzenia i na partię”⁴⁸. Ku zdziwieniu i zaskoczeniu wielu zakończenie tego spotkania miało dosyć spokojny charakter, ale strony w zasadzie zostały przy swoich racjach⁴⁹.

Piętnastego stycznia 1990 r. przewodniczącym Rady Najwyższej Litwy został Brazauskas, w lutym zaś odbyły się wybory do Rady Najwyższej, które wygrał Sąjūdis (96 deputowanych spośród 141). Znaczna część deputowanych z suwerennej KPL przeszła do Sąjūdisu⁵⁰. Suwerenna KPL weszła do Rady Najwyższej, ale z niedużą liczbą deputowanych – frakcja Brazauskasa liczyła 10 mandatów i był to dla władz tej partii wyraźny sygnał do przygotowywania dalszych reform. Jedenastego marca 1990 r. Rada Najwyższa przyjęła deklarację niepodległości – Akt przywrócenia państwa litewskiego. Akt ten oznaczał *de iure* wyjście Litwy ze Związku Sowieckiego, zaprzestanie działania na terenie Litwy konstytucji Związku Sowieckiego, przywrócenie konstytucji Republiki Litewskiej z 1938 r. oraz przyjęcie tymczasowej konstytucji⁵¹.

Przez kolejne miesiące suwerenna KPL prowadziła prace „porządkowe” w partii – wymieniała legitymacje i przygotowywała się do kolejnego, XXI Nadzwyczajnego Zjazdu. Po XX Zjeździe KPL jej szeregi opuściło około 100 tys. komunistów (wśród nich 1211 członków, którzy otrzymali nowe legitymacje partyjne, ale po pewnym czasie je zwrócili), na początku października w partii zostało 56 433 komunistów, z których 56,2 proc. było w wieku 31–50 lat; 36 proc. powyżej 50 lat; młodzież do 30 lat zaś stanowiła 7,2 proc. Zmniejszył się udział robotników: do 16,9 proc. Zmienił się również skład narodowościowy – Litwini stanowili 93,8 proc., Rosjanie – 3,4 proc., Polacy – 1,3 proc., inne narodowości zaś – 1,3 proc.⁵²

W dniach 8–9 grudnia 1990 r. w Wilnie odbył się XXI Nadzwyczajny Zjazd suwerennej KPL, na który zostało wybranych 560 delegatów, a przybyło – 546. Referat sprawozdawczy wygłosił I sekretarz KPL Brazauskas. Na samym początku odnotował on, że wszyscy deputowani KPL głosowali za deklaracją niepodległości Litwy. Dalej jednak stwierdził, że sytu-

⁴⁸ *Ibidem*, s. 54, 63, 65–66.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 71–72.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 201.

⁵¹ *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija...*

⁵² LYA, F. 17633, Ap. 1, B. 70, s. 20–21; LYA, F. 17633, Ap. 1, B. 88, s. 1–3.

acja gospodarcza znacznie się pogorszyła, co powoduje napięcia społeczne. Zaproponował pewne reformy ekonomiczne, tzw. model „finlandyzacji”, odnotował zły stan stosunków między Litwą a Związkiem Sowieckim (zasugerował opcję drobnych kroków w tej kwestii), optował za zgodą narodową i nawoływał do nieszukania wrogów narodu, gdyż KPL odrzuciła komunistyczną ideologię⁵³. W czasie dyskusji omówiono te zagadnienia, ale również debatowano o zmianie nazwy partii na Litewską Demokratyczną Partię Pracy (LDDP). Podczas tajnego głosowania, w którym wzięło udział 513 delegatów, za nazwą LDDP było 432 delegatów, za utrzymaniem nazwy KPL – 76 delegatów; wstrzymało się 4 delegatów; 1 głos uznano za nieważny. Podczas kolejnych głosowań większością głosów zostały przyjęte podstawowe dokumenty LDDP (nadające jej charakter partii socjaldemokratycznej): program, statut, uchwała o reorganizacyjnym zakończeniu KPL⁵⁴. Na koniec obrad 9 grudnia odbyły się wybory do władz LDDP – przewodniczącym partii został Brazauskas (za jego kandydaturą opowiedziało się 518 delegatów; przeciw – 6; wybrano również pozostałe instytucje władzy tej partii)⁵⁵.

Odrębną kwestią badanego zagadnienia jest rola sowieckich służb bezpieczeństwa (Komitet Gosudarstwiennoj Biezopastnosti, KGB) na Litwie w procesie transformacji KPL z partii komunistycznej podporządkowanej KPZR w partię samodzielną, a następnie w partię socjaldemokratyczną. Analiza doniesień, raportów, korespondencji i sprawozdań KGB dostępnych w Archiwum Specjalnym Litwy pokazuje, że KGB na Litwie zachowywało się lojalnie wobec KPL, zarówno w latach 1988–1989, jak i w roku 1990 – sowiecka służba bezpieczeństwa informowała KC KPL o wdrożeniu kolejnych etapów pierestrojki w strukturach KGB na Litwie⁵⁶, o nastrojach litewskiej diaspory w krajach Europy Zachodniej i USA⁵⁷, przedstawiała sprawozdania z wyjazdów członków Sąjūdisu oraz członków innych ugrupowań politycznych na Zachód i ze spotkań z politykami krajów Europy Zachodniej i USA⁵⁸, informowała o planach proklamowania niepodległości Litwy przez polityków Sąjūdisu⁵⁹, o nastrojach społeczeństwa⁶⁰, o sytu-

⁵³ LYA, F. 17633, Ap. 1. B. 1, s. 1, 10–21.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 137–155.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 219.

⁵⁶ LYA, 14. SSRS KGB pirmininko įsakymas Nr. 0080 dėl KGB kolegijos sprendimo, dėl KGB uždavinijų išplaukiančių iš 1987 (sausio) SSKP CK plenumo sprendimų, įgyvendinimo, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-vieta-sovietines-nomenklaturos-sistemoje>, dostęp: 29 V 2019 r.

⁵⁷ LYA, 32. LSSR KGB pranešimas LKP CK apie Pabaltijo respublikų padėties vertinimą išeivijoje; 36. LSSR KGB pranešimas LKP CK apie JAV lietuvių politinę veiklą, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.

⁵⁸ LYA, 30. LSSR KGB pranešimas LKP CK apie Lietuvos atstovų neformalų susitikimą su JAV kongresmenais, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.; LYA 31. LSSR KGB pranešimas ir pažyma SSSR PGU apie Sąjūdžio veikėjo A. Juozaičio keliones į Prancūziją, VFR ir JAV, susitikimams su išeivijos organizacijomis, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.

⁵⁹ LYA, 35. LSSR KGB pranešimas LKP CK apie JAV lietuvių organizacijų ryšius su Sąjūdžiu <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.

⁶⁰ LYA, 171. LSSR KGB Vilniaus m. skyriaus viršininko A. Ramanausko raštas LKP Vilniaus m. komiteto pirmajam sekretoriui K. Zaleckui dėl operatyvinės padėties pasikeitimo Vilniuje, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.

acji wśród młodzieży i w szkołach Litwy⁶¹ oraz o artykułach prasowych⁶². KGB monitorowało proces transformacji, ale, jak wynika z dokumentów, nie ingerowało w niego bezpośrednio. Wskazuje na to z jednej strony subordynacja tych struktur wobec procesu pierestrojki (a za nią stał Gorbaczow), z drugiej zaś – mocna pozycja Gorbaczowa na Zachodzie i przekonanie zachodnich polityków, że nie należy jej osłabiać przez zbyt wygórowane żądania państw bałtyckich.

ZAKOŃCZENIE

Komunistyczna Partia Litwy w latach 1988–1990 przeszła trudną transformację od klasycznej partii marksistowsko-leninowskiej, będącej u władzy w autorytarnym państwie, do socjaldemokratycznej formacji polityczno-partyjnej w nowych realiach demokratycznego państwa powstałego na gruzach republiki sowieckiej. Bardzo zręcznie potrafiła wykorzystać hasła pierestrojki do swych strategicznych celów (samodzielność partii i niepodległość państwa oraz demokratyzacja). Należy jednak odnotować, że w labiryncie wydarzeń miała szczęście do trafnych odważnych decyzji zarówno merytorycznych, jak i personalnych. W szeregach partii znalazło się co najmniej kilku doświadczonych polityków z charyzmą, którzy przeprowadzili formację przez bardzo trudny i kręty okres transformacji polityczno-gospodarczej. Pewną rolę w tym okresie odegrał Gorbaczow (laureat Pokojowej Nagrody Nobla z 1990 r.), który głosząc ideę pierestrojki, faktycznie sprzyjał pozytywnemu procesowi na Litwie. Jak trudny i niebezpieczny był on, pokazały tragiczne wydarzenia z 13 stycznia 1991 r., w których na skutek akcji żołnierzy sowieckich zginęło 14 cywilów.

LDDP odniosła ogromny sukces w wyborach parlamentarnych jesienią 1992 r., uzyskując w Sejmie ponad połowę mandatów, Brazauskas zaś, lider tej partii – wygrywając na początku 1993 r. pierwsze powojenne wybory na prezydenta Litwy. LDDP w tym okresie miała pełnię władzy – sejm, rząd i prezydenta. Należała do niej także wielu ministrów, premierów oraz marszałków sejmu. Drugi odłam KPL, opowiadający się za pozostawieniem w łonie KPZR po wydarzeniach z 13 stycznia 1991 r. został oskarżony o działania na rzecz obalenia niepodległości Litwy – działalność tej części KPL została uznana w dniu 22 sierpnia 1991 r. za nielegalną i skierowaną przeciw niepodległości Litwy (za – 71, przeciw – 0; wstrzymało się – 0)⁶³, a jej czołowi przedstawiciele skazani na długoletnie więzienie i społeczne potępienie.

⁶¹ LYA, 170. LSSR KGB Vilniaus skyriaus viršininko A. Ramanausko raštas LKP Vilniaus m. komiteto I-am sekretoriui K. Zaleckui dėl Vilniaus m. jaunimo organizacijų, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.

⁶² LYA, 169. LSSR KGB spaudos biuro viršininko pplk. A. Rukšėno pažyma apie puolimą prieš savarankišką LKP, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.

⁶³ Stenogram posiedzenia Rady Najwyższej z dnia 22 sierpnia 1991 r., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251011>, dostęp: 12 I 2019 r.

Brazauskas w swej książce *Apsisprendimas* (Samookreślenie się) tak oto przedstawił to zagadnienie: „W latach osiemdziesiątych XX wieku KPL to już nie była partia fanatyków. Ta partia była dodatkiem do naszego życia – koniecznym dodatkiem, z którym należało się pogodzić i starać się w tej trudnej sytuacji zachować Litwę. [...] Obecnie czasami można spotkać opinię, że komuniści byli jakimiś fanatykami, kolaborantami, że to nie prawdziwi Litwini, ale jacyś inni... To prawdziwa demagogia. Przecież to są tacy sami ludzie, którzy i później pracowali na odpowiedzialnych stanowiskach w Radzie Najwyższej Republiki Litewskiej, w Sejmie i w innych strukturach. Tylko jedni siebie nazwali prawicą, inni – lewicą, trzeci – centrystami”⁶⁴. Można byłoby z takim twierdzeniem się zgodzić w odniesieniu do jednego skrzydła, ale było też przecież inne skrzydło KPL, którego działania i los są zupełnie odmienne. 27 czerwca 2017 r. Sejm Republiki Litewskiej większością głosów (za – 53, przeciw – 24, wstrzymujących się – 1⁶⁵) przyjął rezolucję uznającą KPL za organizację przestępczą⁶⁶.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Lietuvos Ypatingasis Archyvas (Archiwum Specjalne Litwy)

F. 1771; F. 17633

OPRACOWANIA

Brazauskas A., *Apsisprendimas 1988–1991*, Vilnius 2004.

Brazauskas A., *Lietuviškos skyrybos*, Vilnius 1992.

Gorbachev M., *Poniat' pierestrojku... Poczemu eto wažno siejczas*, Alpina Biznes Buks 2006.

Gorbachev M., *Zhizn' i reformy*, Kniga 1, Moskva 1995.

Lietuvos Komunistų Partija Praetis, Nūdienu, Ateitis, Vilnius 1989.

Lietuvos Komunistų Partija skaičiais 1918–1975, Vilnius 1976.

Lietuvos Statistikos Metraštis 1997, Vilnius 1997.

Nie tylko Litwa. Geneza i przebieg upadku ZSRR po 1991 roku, t. 1, red. A. Srebrakowski, G. Strauchold, Łomianki 2017.

MATERIAŁY INTERNETOWE

Genzelis B., *Atsiskyrimo nuo TSKP mįslės*, <https://www.delfi.lt/archive/atsiskyrimo-nuo-tskp-misles.d?id=5688821>, dostęp: 12 I 2019 r.

⁶⁴ A. Brazauskas, *Apsisprendimas...*, s. 30 i 149.

⁶⁵ Stenogram posiedzenia Sejmu Litwy z dnia 27 VI 2017 r., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/60dd9c505bf911e7a53b83ca0142260e>, dostęp: 12 I 2019 r.

⁶⁶ Stenogram posiedzenia Sejmu z dnia 27 VI 2017 r., Tekst rezolucji, przyjęty przez Sejm Republiki Litewskiej 27 VI 2017 r., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b786b7925fb811e7a53b83ca0142260e?jfwid=ymsw6ki5>, dostęp: 12 I 2019 r.

- Girdenis P., 1988 m. rugsėjo 28 d. mitingas: kaip milicija protestuotojus vaišino bananais, <https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2018/09/28/news/1988-m-rugsejo-28-d-mitingas-kaip-milicija-protestuotojus-vaisino-bananais-7719920/>, dostęp: 12 I 2019 r.
- LYA, 14. SSRS KGB pirmininko įsakymas Nr. 0080 dėl KGB kolegijos sprendimo, dėl KGB uždavinių išplaukiančių iš 1987 (sausio) SSKP CK plenumo sprendimų, įgyvendinimo, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-vieta-sovietines-nomenklaturos-sistemoje>, dostęp: 29 V 2019 r.
- LYA, 30. LSSR KGB pranešimas LKP CK apie Lietuvos atstovų neformalų susitikimą su JAV kongresmenais, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.
- LYA, 31. LSSR KGB pranešimas ir pažyma SSSR PGU apie Sąjūdžio veikėjo A. Juozaičio keliones į Prancūziją, VFR ir JAV, susitikimams su išeivijos organizacijomis, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.
- LYA, 32. LSSR KGB pranešimas LKP CK apie Pabaltijo respublikų padėties vertinimą išeivijoje; <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.
- LYA, 35. LSSR KGB pranešimas LKP CK apie JAV lietuvių organizacijų ryšius su Sąjūdžiu; <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.
- LYA, 36. LSSR KGB pranešimas LKP CK apie JAV lietuvių politinę veiklą, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.
- LYA, 169. LSSR KGB spaudos biuro viršininko pplk. A. Rukšeno pažyma apie puolimą prieš savarankišką LKP; <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.
- LYA, 170. LSSR KGB Vilniaus skyriaus viršininko A. Ramausko raštas LKP Vilniaus m. komiteto I-am sekretoriui K. Zaleckui dėl Vilniaus m. jaunimo organizacijų, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.
- LYA, 171. LSSR KGB Vilniaus m. skyriaus viršininko A. Ramausko raštas LKP Vilniaus m. komiteto pirmajam sekretoriui K. Zaleckui dėl operatyvinės padėties pasikeitimo Vilniuj, <http://www.kgbveikla.lt/lt/lkp-ir-kgb-saveika-kovojant-pries-lietuvos-valstybingumo-sieki>, dostęp: 29 V 2019 r.
- Savukynas V., *Liepos 9-osios mitingas: Vingio parke – stebuklui prilygstantis reginys*, <https://www.lrt.lt/projektai/sajudis/naujienos/2/216484/liepos-9-osios-mitingas-vingio-parke-stebuklui-prilygstantis-reginys>, dostęp: 12 I 2019 r.
- Stenogram posiedzenia Rady Najwyższej z dnia 22 sierpnia 1991 r., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251011>, dostęp: 12 I 2019 r.
- Stenogram posiedzenia Sejmu Litwy z dnia 27 czerwca 2017 r., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/60dd9c505bf911e7a53b83ca0142260e>, dostęp: 12 I 2019 r.

Stenogram posiedzenia Sejmu z dnia 27 czerwca 2017 roku, Tekst rezolucji przyjęty przez Sejm Republiki Litewskiej z dnia 27 czerwca 2017 r., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b786b7925fb811e7a53b83ca0142260e?jfwid=ymsw6ki5>, dostęp: 12 I 2019 r.

Venckūnas V., „*Banany balius*”: *ilga trumpo mitingo istorija*, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-09-28-valius-venckunas-banany-balius-ilga-trumpo-mitingo-istorija/88587>, dostęp: 12 I 2019 r.

Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, <https://www.vle.lt>, dostęp: 29 V 2019 r.

Komunistyczna Partia Litwy w latach przełomu 1988–1990

Komunistyczna Partia Litwy w latach 1988–1990 przeszła transformację od partii marksistowsko-leninowskiej do klasycznej socjaldemokratycznej formacji noszącej nazwę Litewska Demokratyczna Partia Pracy. Potrafiła wykorzystać idee pierestrojki Michaiła Gorbaczowa do osiągnięcia swych celów. W szeregach partii było kilku doświadczonych polityków (Algirdas Brazauskas, Česlovas Juršėnas i inni), którzy przeprowadzili ją przez skomplikowany okres transformacji polityczno-gospodarczej. Jak trudny i niebezpieczny on był, pokazały tragiczne wydarzenia z 13 stycznia 1991 r., w których na skutek akcji żołnierzy sowieckich zginęło 14 cywilów. Jesienią 1992 r. LDDP odniosła ogromny sukces w wyborach do sejmu, uzyskując ponad połowę mandatów. Jej przewodniczący Algirdas Brazauskas został wybrany na prezydenta Litwy. Formacja miała swych przedstawicieli we wszystkich kadencjach Sejmu Litwy jeszcze po 1990 r. Pomimo tych sukcesów Sejm Litwy w czerwcu 2017 r. większością głosów przyjął rezolucję uznającą KPL za organizację przestępczą. Drugi odłam KPL, opowiadający się za pozostaniem w łonie KPZR, już po wydarzeniach z 13 stycznia 1991 r. został oskarżony o działania na rzecz obalenia niepodległości Litwy, uznany za nielegalny i skierowany przeciw krajowi, a jego czołowi przedstawiciele skazani na długoletnie więzienie.

SŁOWA KLUCZOWE

Komunistyczna Partia Litwy, pierestrojka, niepodległość, transformacja polityczna, Związek Sowiecki

The Communist Party of Lithuania in the Breakthrough Years 1988–1990

In the years 1988–1990, the Communist Party of Lithuania transformed from a Marxist-Leninist party to a classic social democratic formation called the Democratic Labour Party of Lithuania. It could take advantage of Mikhail Gorbachev's Perestroika ideas in

order to achieve its own goals. The party had several experienced politicians (Algirdas Brazauskas, Česlovas Juršėnas and others) who led it during the complex political and economic transformation. The tragic events of 13 January 1991, during which 14 civilians were killed by Soviet soldiers, depicted how tragic and dangerous this period was. In autumn 1992, the Democratic Labour Party of Lithuania recorded a huge success in the parliamentary elections by winning over a half the mandates. Its leader Algirdas Brazauskas was elected the president of Lithuania. The formation had its representatives during all terms of offices of the Lithuanian Sejm still after 1990. Irrespective of the successful trajectory, the Lithuanian Sejm passed a resolution in June 2017 by a majority of votes and found the Communist Party of Lithuania a criminal organization. After the events of 13 January 1991, another faction of the Communist Party of Lithuania on the platform of the Communist Party of the Soviet Union was accused of acting in order to overturn Lithuania's independence, found to be illegal and against the country's interests, while its leaders were sentenced to many years of imprisonment.

KEYWORDS

Communist Party of Lithuania, Perestroika, independence, political transformation, Soviet Union

JAROSŁAW WOŁKONOWSKI – doktor habilitowany, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu w Białymstoku. W 1995 r. w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego obronił pracę doktorską pt. *Okręg Wileński ZWZ-AK w latach 1939–1945*, a w 2005 r. w Instytucie Studiów Politycznych PAN uzyskał habilitację za pracę *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie w latach 1919–1939*. Autor wielu artykułów o polskim podziemiu na Wileńszczyźnie i stosunkach narodowościowych oraz o polityce historycznej Litwy po 1990 r.

JAROSŁAW WOŁKONOWSKI – PhD with habilitation, professor of the University of Białystok. In 1995, he defended his PhD dissertation entitled *The District of Vilnius of the Union of Armed Struggle – Home Army in the Years 1939–1945* at the Institute of Political Sciences of the Warsaw University, while he achieved his habilitation with a work entitled *Polish and Jewish Relations in Vilnius and in the Region of Vilnius in the Years 1919–1939* at the Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences in 2005. Author of numerous articles on the Polish Underground in the Region of Vilnius and national relations and the historical policy of Lithuania after 1990.